

M. G. H.  
FÖRSÖK

OCH  
ANMÄRKNINGAR

OM  
UTLÄNDSKE  
SÄDES-ARTER

I  
FINSKA CLIMATET,

FÖRSTA DELEN,  
MED VEDERBÖRANDES SAMTYCKE VID  
KONGL. LÄROSÄTET I ÅBO

UNDER  
PLANTAGE DIRECTEUREN I FINLAND CHEM. PROFES-  
SOREN OCH LEDAMOTEN AF KONGL. SVENSKA  
VETTESKAPS ACADEMIEN

HERR PEHR ADRIAN  
G A D D S

INSEENDE,

*Utgifne och försvarade*

AF

ISRAËL INDREEN,

TAVAST-LÄNNINGE

I Öfre Lårosfalen på vanlig tid d. 26 Junii 1770.

Å B O,

Tryckt hos JOHAN CHRISTOPH. FRENCKELL.

KONGL. MAJ:TS  
HÖGTBETRODDE MAN OCH ÖFVERSTE  
Vid Dets Nylands och Tavastehus-Låns Cavallerie  
Regemente,

HÖGVÄLBORNE

H<sup>ERR</sup> B<sup>ARON</sup> JOH. WILH.  
SPRENGTPORTEN

HÖGTVÖRDADE GYNNARE.

Solen kastar sitt sken, och uplifver med sin värma alla ting, höga läga, små och stora. Tillåt äfven Högvälborne Herr Baron och Öfverste, at af Eder ömmande ynnest, jag får hämta ny drift och upmuntran at fortsära i Lärdom och Vettensskaper. At vinna en så stor förmon, tilågnas Eder detta ringa Academiska Arbete; hvars enda värde består i autörens välmening. Jag skall och bör häremot ej underlåta, at med tråagna böner anropa den Högste GUDen om Herr Barons och Öfverstens ständiga trefnad, hälsa och välmåga, under det jag har åran, at med djup vörndnad framhärda

HÖGVÄLBORNE HERR BARONS OCH ÖFVERSTENS.

Ödmjukaste tjänare  
ISRAËL INDREEN.

KONGL. MAJ:TS  
TRO-TJENARE OCH ASSESSOR:

HÖGÅDLE

HERR JOHAN  
HISING,

Ägare af Fagerviks, Billnås och Skoby - Järnbruk.  
HÖGGUNSTIGE GYNNARE.

Herr Assessorens hedrande egenskaper, många för-  
tjenster samt Ädla tanckesätt om lärdom och  
dygder, hafva gifvit mig första anledningen, at med  
Dess vårda Namn pryda detta mitt första snille  
prof. Då här tillägges, den stora ynnest, hvarmed  
Herr Assessoren behogat bevärdiga mina Föräldrars  
ringa hus; så hoppas jag, at skyldigheten blifver en  
gällande ursäkt för min driftighet; ty det är en ur-  
åldrig plågsed, at här nämna dem, som man är skyl-  
dig vördnad och tack. Allte derföre, Min Höggun-  
stige Herre, hvart och ett ord, i denna min enfaldi-  
ga afhandling, såsom en välment tolek, af min vörd-  
samste erkänsla, emot Eder vårda och oförtjenta yn-  
nest. Gud gjöre Edra dagar många, och föröke stund-  
deligen Eder fällhet! Önskar af upriktigt hjerta, jag,  
som har åran, med största Högaktning vara

HÖGÅDLE HERR ASSESSORENS

*ödmjukt tjänare*

ISRAËL INDREEN.

Kyrkioherden uti Ingo Församling, så och PROB-  
STEN öfver dertil lydande Contract,

*Högårevördige och Höglärde*

Herr Mag. JACOB SERELIUS,

Gunstige

**D**ygden pryder alla, men i synnerhet  
utöfning. At den i Edra bröst alltid haft  
vitna, om de vilja. Tiden tillåter intet,  
dock icke förtiga, den förnämsta, som är en  
Lårdom idka och älska. Härpå har jag med  
prof. De hafva äfven upväckt och under-  
at jag under ömaste känning, af min pligt,  
arbete, såsom et litet bevis på den tilgif-  
Eder skyldig. Förfynen tildele Eder i ym-  
Eder lefnad förnöisam, långvarig och fäll.  
all vörndnad

Högårevördige och Höglärde Herr Kyrkioher-  
dens och PROBSTENS

Ödmücke  
ISRAËL

Kyrkioherden uti Urdiala Församling  
*Välårevördige och Höglärde*  
Herr JONAS GUSTAV  
MENNANDER

Gynnare.

dem, som skola leda andra til dess oförstålda  
et beständigt hemvist, kunna flere än jag  
at jag nu upräknar Edra förtjenster. Iag bör  
fynnerlig ynnest och välvilja emot dem, som  
stort nöje och ej mindre nytta erfarit många  
hållit den beständiga tacksamhet, som gör  
upoffrar Eder detta mitt första Academiska  
venhet och erkänsla, som jag är och blir  
nigaste måtto, alt det goda, som kan göra  
Önskar af uprichtigt hjerta, Den som med  
framhårdar

Välårevördige och Höglärde Herr  
Kyrkioherdens

tjenare  
INDREEN.

Regements PASTOREN vid Kongl. Nylands och Tavastehus-Läns Dragone Regimente

*Välårevördige och Höglärde*

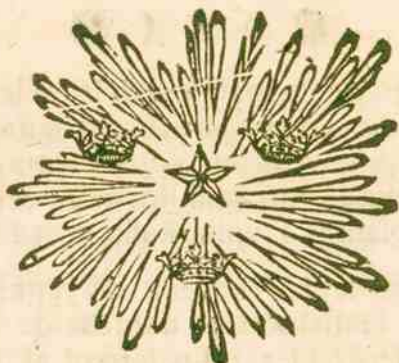
Herr HENRICH INDREEN

Min Huldaste Fader

**D**å jag nu utgifver detta mitt första Lärdoms prof, får jag äfven det första tjenliga tillfälle, at yttra den barnsliga vördnad och ömaste erkänsta emot Min Kjära Faders synnerliga Huldhet, omvårdnad och oräckneliga välgjeringar. Min Huldaste Fader, har långt ifrån at visa sig någon bug eller rädlöshet, snarare gjort mer, än Han bordt; i ty Han ej allenast til mitt väl, ofta minskadt sit förråd, utan och öfverlevvat flere bekymmerfulla dagar och sömnlösa nätter, til ett så kårt ändamåls vinnande. Min skuld är då så mycket större och kånbarare; som jag alsintet äger, at ersätta med, eburu gjärna jag det ock önskade. Intet möjligt prof af barnslig vördnad och tackfambet skall hos mig någonsin saknas. Af ett så skyldigt upfåt, har jag ock här framför ett i hast utgifvit Academiskt arbete, endast nimit Men Huldaste Faders obeskrifliga kjérlek. Gud förlåne Min Huldaste Fader all uptåncklig lycksalighet, samt uppsjute til det längsta den dagen, på hvilken jag måste se mit bopp, stöd och glädje begrafvas. Med barnslig vördnad förblifver til döden

Min Högtårade och Huldaste Faders

Lydigste Son,  
ISRAËL INDREEN.



§. 1.

**I** den måhn människior och folckslagen blifvit uphyflade ifrån naturlig vildhet; de fått Ljus om de affigter, hvarföre de blifvit skapade; de hunnit utröna ock känna beskaffenheten af de rika håfvor, som den Högstas välsignelse i naturen nidlaga och utspridt, ej mindre til oundärliga behof, än til en maklig, angenäm och prydelig samt förnuftiga människior värdig vällefnad; så har, än tilfällige händelser än jämförelsen af flere särskildre orters jämnlika Climater, än ock annan estertäncka gifvit anledning, at ifrån vidt aflagne Länder inflytta en hop främmande sällsynta örter och nyttiga växter.

Intet Land, intet välbestäldt samhälle finnes, som icke bemödat sig, at på detta sättet tilbringa sig fördelar. Åtskilliga, med upmärksamhet oförtrutit anstälde rön och försök, hafva upträndt ljus, och igenom erfarenhet stadgat möjligheten och  
A nyttan

nyttan häraf; ja de hafva gifvit anledning til den tiltagsfenhet, at en myckenhet högstnyttiga växter som erkänna Södra orter och varma Climater för deras foster-bygd, nu med förmån äfven frambringas och fortplantas i våra kalla Nordiska Länder.

Icke länge lefde Nordens inbyggare af bok och ekollon samt Hasselnötter, oansedt de tillika hufvud sakeligen understöddes i sin lefnad af jagt, djurfänge, fiskerie, förr än desse våra ätteläder äfven hugfölo efterhand för en bättre och angenämare vällefnad; en mera ordentlig boskaps skötsel än som förut, var det första, som härtil banade vägen.

Igenom åkerbruk, hvilket fyslosattes med utfäning skjötsel och ans, af våra nu vanliga sädes arter eller *Cerealia*, som äro af Södra orternas gräsflag så fick allmän välmåga ännu större styrcka och blef vidsträcktare i Landet än fordom tima. *Herodotus* talar redan de *Scytis aratoribus*, samt lämnar en *Cesar Sveverne* det vitsord, at de ej voro mindre skickelige och förfarne at handtera plojen hemma, än at manligen föra värjan på fremmande botn; Af våra fornälskare täljes altså åkerbrukets ålder med skäl hos oss, om icke längre bort, dock utan tvifvel ifrån *Forneotiska* Stämman och *Ynglinge - ätten*.

At något närmare sätta i full dag, huru det förvetter och förhåller sig med utländska sädesarters trefnad och fortkomst i Finska Climatet, så åtager jag mig friheten, at nu jemte några Anmärckningar



ringar anföra de försök, som icke allenast ifrån flere äldre tider tillbaka häruti blifvit gjorde, utan och dem, hvilka i sednare tider, vid de Publique Planteringarne, til utrönande af deras art och förhållande blifvit anstälde; hvilket alt til den Gunstige Läsarens granskning och bevågna omdöme härmed underställes.

§. 2.

TURKISKT HVETE (*Zea Linnæi*) *Majis*, *frumentum Indicum Majis dictum*. Baub. pin. 25.

Denna Sådes-art brukas i Vest-Indien til föda för folk och fänad; för Europérnas ankomst visste icke eller *Americanerne* af annat, än denna såd. I *Palestina*, brukas och något af denna sådes-art, samt ägde *Majisen* hos de *Egyptier* och *Chaldeer* fram för annat såde det förtråde, at hon var helgad til nyttjandet vid Afguda offren.

ANMÅRK. I. Nyttan af denna sådes-art är stor och vidsträkt; deraf tilredes bröd, males gryn och måltas malt, samt nyttjas både til öhl, svagdricka och bränvin, se W. A. H. 1752. Til gryn blifver *Majisen*, dels malen, dels på det sättet tilredd, at han lägges i skarp lut, då efter någon tid skalen lösna af sig sielfva, och falla af, och grynen tvättas derefter några gånger i vatn, til dels lut imaken förgår,

Af denna växt tilreda också de vilda *Americanerne*, en spissam rätt, kallad *Quitsera*, hvilken på långa resor de föra med sig, såsom en kraftig, sund och födande

spis. Fårskä mognat ax af *Majis* stekes först något i het sand, sedan stötas och vannas de fria från skal, til en art grofva gryn, til dessa gryn blandas socker af Lönsaft, och gömmes sedan i en påse, hvaraf en som är så stor, at den kan bäras under armen, innehåller refekost til en eller tvänne månaders tid. När af denna på detta sätt med socker inlagda *Majisen* något skal nyttjas til mat, så blandas deraf endast en hand full i en skål vatn, och då är straxt en kraftig måltid färdig för en gång.

ANMÄRK. 2. Förfök som här i Finland blifvit anstälde, med *Majisen* af Herr Prof. *Leche*, *Kalm* och min Herr *Preses*, samt några andra kunnige och försarne Landt-hushållare, de hafva utmärkt ringa hopp om dess trefnad och fortkomst i detta kalla Climatet. Under 10 å 15 års planterings förfök, har man knapt en eller tvänne gånger förmådt upbringa den til mogna frön. E-hö som vil fortplanta denna växt i vårt land den måste altså 1:nro ifrån Spanien, Italien eller andra Södra orter, nästan årligen försä sig med mogna frö deraf. 2:do upföres frön i drifbänk, först til plantor, och sedan utplanteras de i god fet lermylla, på fädana ställen hvarst de hela dagen i det längsta kunna få nyttja Solvärman. 3:io När i rågnaktiga år, och då sommarfråst oroar fäden, de icke framväxa til mogna frön, så kan *Majisen*, dock på det sättet nyttjas at stjälkarna sönderkrossas, och saften af dem utpräslas, hvilken efter anställda förfök i Tyskland upkokad och luttrad, gifver ett angenämt och godt Socker; at ej förtiga, det bladen af *Majis* äro en tjenlig föda för alla slags kreatur.

§. 3.

HVETE, *Triticum Sativum*.

Efter *Heintzellmans* anmärkning, så växer *Jennia* sådes-art vildt uppå fälten hos *Baschirerne*.

I *Canaans Land* var åfven detta ett allmänt såde i åkrarna och upväxte til ymnig åring, såsom detta åfven än märkes af det så kallade *Smyrna-hvetet*, *ble de miracle*, hvilket nedanföör axet framväxer med flere sidokott. Efter *Plinii* berättelse, så skal fordom åt Keisar *Augusto* blifvit öfversändt prof derpå, at ett hvetekorn framvuxit med hundra strå och stånd, och ett annat skal vara för Keisar *Nero* upvist, som utmärkt at ett hvetekorn, frambragt trehundra femtio stånd. Igenom hvetestånds utplantering, har den Engelska *Evans* åfven upbragt hvete åring til den högd, at han af ett hvete korn kunnat inskjörda fyra tusende hvetekorn igen. I anseende til denna hvetes ånsenliga fruktbarhet är det ej underligt at Konung *Salomon* i flere år til afbetalning för Templets byggningsvircke af *Ceder* och furutrå ifrån *Libanon*, fordom gaf åt de *Tyrers* Konung *Hiram* tjugutusende *Chorar* hvete. 1. Reg. 5: 11. at ej förtiga, at i synnerhet ifrån *Israëlitiska Staden Minnith*, och åfven ifrån *Judaland* årligen drefs en ånsenlig handel med hvete vid marknaden i *Tyrus*. Hes. 27: 17. 2. Chron. 27: 5.

ANMÄRK. 1. I allmänhet fås och skjötes i vårt Land:

- 1:mo *Triticum aestivum*, Sommar-hvete.  
 2:do *Hybernum*, Vinter-hvete.  
 3:tio *Turgidum*, Kubb-hvete.

Om denna Sâdes-arts skjøtsel, är man i synnerhet i Finland ännu icke nog kunnog; när vinter-hvetet lyckas, så gifver det måst i spann. *Kubb-hvetet* har i allmänhet finarre korn, än de andra, är icke eller af den åring, som de; kräfver dock icke så fet jord, som de, magrar åkern mindre, men är ock för våderleken öm-  
 mare än de andra Sâdes-arter; Dess lämpeligaste jord-  
 mån är djup, fet lerjord; är sommaren torr, är såkraft, at gjöda åkern ena dagen, och den följande löpa henne öfver med sladd, at han blifver fin, och under det man lägger åkern i öpen får, straxt beså den, utan ringaste drögsmål, hvarpå den harivas och våltes, som nödigt pröfves. Det hvete som nedsås på grund, och illa harivad åker, är icke såker för misfvåxt; det visar sig väl tidigt om hösten med ymnig tåt brådd, men den är dock spåd ock kan icke klåsa sig. Blifver vintern bar och fuktig, så fryser eller rutnar den bort; bergar den åter sig öfver vintern, så är torckan och vårfråsten för den samma ej mindre farlig; myllas hvetet håremot behörigen djupt, så kommer det väl senare up om hösten; men får starckare brådd; klåsar sig mycket och står bättre, emot alla våderskiften; har hvetet blifvit utfådt i pös-lera, hvilken om våren spricker och råmnar sönder, så är bäst, at vidtaga håremot den utvåg, som Herr *Oliver de Serres* beskriver vara bruklig i *Frankrike*, hvarest man är van at om våren breda litet svartmylla öfver det hveteland, där man sedt åkern frysa sönder och i råmnor öpna sig, på det, at hvetet må betäckas och bevaras för torcka.

ANMÄRK. 2. I allmänhet borde hvetet fås tidigare i Finland, än som det sker; växer hvetes brådden för frodig; arbetes ellet aflås den åt boskapen.

I *Tyskland* afskåres den äfven om vår tiden, besynnerligen uti *Magdeburgiska* Sal-kretsen, hvarest gemenligen hvarcken finnes ångar eller betes-hagar, utan står där boskapen ständigt inne, och födes först om våren med afskuren hvete-brådd, sedan med gräs ur trågårdar och Plantager, samt hvad af stränder åar och bäckar kan samlas för boskapen.

ANMÄRK. 3. Det bröd som af denna sädes-art tilredes, kallades fordom *panis Siligineus & similaceus* och brukas ännu allmänt i *Italien* och andra Södra orter; hos oss i Norden mera sällsynt; Af landtman endast vid stora högtider, och på Herrskaps bord, hvarom redan i sin tid *Juvenalis* säldt följande utlåteller i *Satyr. V.*

*Sed tener & niveus, mollique filigine factus.  
Servatur Domino.*

At få hvete-mjölet så hvitt som det Engelska, så bör hvetet skåras, när grönskan i knappaste laget gådt ur kornen och det ej få stå til des agnarna på axen börja gråna; det bör icke länge skylstå, emedan det då mister sin färg, ej eller får det länge stå otröskat eller torckas med rök. *Nerike* och *Öster-Göthlands* qvarnstenar af tålgstenar, gifva ock så godt mjöl som med *Renfka* Stenar.

#### §. 4.

*RAG, Secale Cereale,*

Ännu är icke til fullo utredt, hvarest denna sädes-art

des-art växer vild; på några orter i *Affrica* har man spår dertil. Dets närmasste sammangrannar, såsom *Secale Orientale* och *Creticum* växa vilda uti *Archipelago*. Efter *Chardins* utfago i dets *Vojage en Perse Tom. 3: pag. 101*. Så idkas detta sådet icke eller uti *Ægypten* eller *Orientalen* undantagandes något i *Armenien*, samt är råg den allmänaste sådes-art i Norra delen af *Europa*. Hos de gamla *Greker* och *Romare* var rågbröd ovant och nästan icke i bruk. *Plinius* är den första som med besked talar om råg, hvilket *Taurinerne* ett *Liguriskt* folkslag, först vid foten af *Alperne* cultiverade. Igenom skötsel och ans, har i åkerbruket denna sådes-art med tiden blifvit angenämare til spis än den förut var, hvilket kan ses af *Plinii* berättelse i dets *Histor. Natur. Lib. XVIII. Cap. XVI*. hvarest orden få lyda:

*Olim frumentum Secalis erat amarum, hodie diuturna cultura evasit dulcius.*

ANMÄRK. 1. Här i landet förekomma trenne variationer af Råg.

- 1:mo Sommar-Råg.
- 2:do Vinter-Råg.
- 3:tio Svedie-Råg.

Det första slaget brukas måst i Väster-Norrland; vinter-Rågen är hos oss måst allmän i Finland. At gjöra ombyte af Svedie-Råg i åker, och derifrån nyttja den tillbaka til såde i Svedia, har man erfarit kunna ske med mycken förmon.

ANMÄRK. 2.

ANMÄRK. 2. Ingen säd är så granlaga at bevara til utfäde, som rågen, emedan den på kort tid rånnar förmycket, och blir obördig til utfäde. Låmnas rågen qvar i sina agnar, och på det sättet förvaras, behåller den sin styrcka i det längsta. Råg, som nyttjas til utfäde, bör vara grofkornigt och til färger gråblått; den råg, som har många gula korn ibland sig, är odugelig at få, emedan sådana sädeskorn, dels icke gro, dels växa de med spåda svaga korn, hvilka gå ut om våren. Skilnaden på gammal och ny råg til utfäde är af verkkelig stor påföljd; gammal råg fås ej i sandmylla, utan hållt i fet och fuktig jord, på det den må des snarare gro; öfverflödigt våta tål hvarken ny eller gammal råg, i synnerhet den förra, emedan den mjölkas och multnar bort förr än den gror. Skulle den ock gro, samt komma upp, så astynar en sådan rågbrådd efter hand och stånden förvisna samt falla i kull: är man dock föranlåten at i nödfall få sin säd i våta om regnar, så är nödigt, at i en plog fot flere små gaffel plogar hopfästes, så at igenom tät och lätt plögning, utfädet til behörigt djup, i den våta åkern nedmyllas. At rågen kommer i god tid i jorden, är högstnödigt, om han annars skal hinna blifva starck nog, at bevara sig emot vinter och vårkölden. Växer brådden för tät och stark, så kan om hösten den af får eller getter aföetas, sedan marcken är tilfrusen, eller jorden icke finnes för blöt. På kreaturen böra ej släppas på brådden, emedan de lika som svepa gråset uti sig, och då följer gemenligen roten med brådden up; med Lija kan ock brådden afskåras, allenast rörpipån ej skadas, hvaraf roten gemenligen går ut. Om våren sedan snön affmält, så löses straxt up med en råfså den liggande och förskämda brådden, til at gifva luft åt de rötter, som icke äro utgångne, och hvilka snart visa sig med grönska; när i Tysk-

land och Södra orterna 5, 6 och 8:de kornet räknas för god växt af råg, så fås i Finland i allmänhet, när ej milsväxt infaller, 8, 10 til 12 korn och mera. Vid Nyköping i Södermanland liges rågen gifva ifrån 16 til 20:de kornet och ännu däröfver.

ANMÄRK. 3. Oansedt rågen af köld i vårt Climat ibland har olägenhet, så antaftas den dock icke så mycket af mask och insecter, som i Södra orterna. *Phale-na secalis noctua*, den nedkryper vid det gröna rågaxet, emellan strået och bladstjälken, afbiter straxt öfversta leden, samt förorsakar hvitax i rågen. *Trips Pysapus*, et litet kråk, lägger fina ägg uti rågkornen, och upåter dem, hvaraf axen sedan här och där, få hvita fläckar. Bladmasken, *Limax Agrestis*, Finnarnas *Etana*, åter vål up något af brådden, men skadar dock ej något af fädesroten, samt är i allmänhet olägenheten af dessa skadekråk, draglig och ej mycket betydande. Rågens värsta och våldsamaste fiender äro följande: *Larven* eller skräpuken af *Skarabæus Melolontha*, som in uti jorden aldeles upfräter rötterna af all vinterfäde, som ock den så kallade *Rotmasken*, hvilken är en liten mask eller *Eruca* af milliontals små mygg *Tipule*, hvilka om hösten så snart rågen upprodt sätta vid jordbrynet sina små ägg, på den späda brådden, hvaraf innom kort tid utkläckes en liten gul mask, som följer bladstjälken ned i mullen, samt åter up den samma och roten; detta förra skadekråk, gör årligen förskräckligen mycken skada i Tyskland: Ibland äfven i Skåne, samt har för några år sedan, uppå åtskilliga ställen i Åland, den i åkrarna äfven vißt sig, som en grym våldsvårckare. (\*) Hos oss i Finland har man härtil, GUDi Lof, icke spordt någon särdeles skada af detta skadekråk. Af *rotmasken* taga våra rågåkrar målt hvarje höst, mer ock mindre skada.



skada. At förekomma detta, är pålideligast, at nyttja rot-råg til utfåde, hvilken så tidigt med säkerhet kan, utfås, at dess brådd af ingen rotmask ännu skadas. 2:do At i allmänhet det råg-fåde anställles i slutet af Julii eller början af Augusti månad, och at den då sås tätt, så växer den intet så i hast lägg. 3:tio Hafva några kunniga landtmån i Nyland försökt, som et medel emot rotmasken, at förrån sådden sker, genom sladd något tillpacka åkerjorden, samt at utfådet med haf sedan nedmyllas; se 1768 års Inrik. Tidning. Num. 98.

(\*) År 1768 Gjorde i synnerhet uppå Åland, denna mask såsom förut okänd, mycken skada, på all vintersåde; Herr Kyrkoherden och Hof-Predikanten *Backman* öfverfände då *per postu* til Herr Präses, några af dessa maskar, hvilka efter behörig granskning, befants vara *Erucer* af *Scarabæus Melolonthæ*.

§. 5.

KORN, *HORDÆUM SATIVUM*.

Förutan det i Palæstina och Ægypten korn redan i de äldsta tider nyttjades i Åkerbruk, så anses *Phœnicierna* vara ibland det äldsta folkstlag, som i synnerhet i kring *Carthago* mycket sådde och kultiverade kornland. Vid *Attica* i *Eleyfis* påstås i *Grekeland* varit det äldsta kornland, och tyckes ifrån *Ægypten* eller *Cicilien* denna sådes-art dtkommit. Hos *Grekerna* offrades på Altaren i *Homeri* tid, först hela sådes korn, sedermera så blandades kornmjöl i vatn, hvaraf tilreddes de så kallade *μαζαι* *Plattkaker*, som nyttjades vid afguda offren. *ΑΛΦΙΤΩΝ*, som tilreddes, dels endast af kornmjöl, dels och af vin

och oft sammanrifvit, beskriver *Homerus* såsom en mycket hjertstyrkande spis. Ehuru således korn varit ibland de första och äldsta sådes arter, som äfven i Södra orterna blifvit fortplantad och nyttjad til spis, så förföll den dock, sedan bättre sådes-arter upptäcktes, mycket til sitt värde. Til bevis häraf, är nogat anförda följande *Senecas* ord i *Epist.* 18.

*Non enim jucunda res aqua & polenta, aut frustum hordeacei panis. Froinde panem ex hordeo, antiquis usitatum, vita damnavit, quadrupedumque tradidit refectibus.*

ANMÄRK. I. Med sex slags korn, har man hertil gjordt försök i vårt land.

1. *Hordeum Polystichon*, starr eller grof korn, som är ibland de allmännaaste.

2. *Hordeum distichon*, *Gumrik*, är det bästa kornslag, både til gryn, kokmjöl och malt, samt gifver mera i span än den förra, tål dock icke så väl landets köld; lider ej eller en mager och hård åker, utan vill hållt fås i den fetaste jordmon, landtman åger.

3. *Hordeum hexaticon*, kågell eller *Sexlinne korn*, axet växer med sex rader korn.

4. *Hordeum Zeocriton*, *skyffelkorn*, eller *Plumagekorn* (*Sprat Barley*) detta kornslag är ännu sållsynt i landet; anställda förlök utvifa dock at den väl trifves och mognar.

5. *Hordeum Præcox*, *bråkorn*, kallas af våra finnar *Hämöset*; fås i svedior.

6. *Hordeum caeleste*, *himmelskorn* eller *skallöst korn*.

7. Hor-

7. *Hordeum avena mixtum*, *blandkorn*, som brukas at utfås, på lindar och fämre åkerjord

ANMÄRK. 2. Torr, mycken sandblandad jord och spicken lera är icke tjenlig för korn. Korn bör icke fås straxt på nygödning, emedan den besväras af mycket ogräs, utan hålft efter årt och råglådet; af samma orsak, är icke eller håst utan kogödning tjenlig för detta fådet. Har man om hösten sitt kornland djupt kört, och lagt det i rättan tid i vinter-fåra, så är det ock tidigare, än annars om våren färdigt til kornsfåde. Vist tecken til fådestiden om våren är det, når man sticker en kåpp i åkerjorden, och mullen då ej klibbar vid honom. Kornet fås i öpen fåra alltid om våren och årjes ned, at kornet må komma åtminstone 3 tum i jorden, då man är fåker, at af vårtorcka den icke aftynar, hålft om man låter efter kornsfådets nidharfning åkern åfven köras öfver med vålt. Sås *Gumrikskorn* i lämpelig fet jord, få gifver det alltid tredjedelen mer än annat korn; I anseende til det tunna skal, som des kårna omgifver, så är det til nyttan åfven til en fierdedel drygare. *Sexlingskorn*, hålla en del före, mera förstå i span än grofskornet, efter det år sexradigt; men som des ax åro stäckre än grofskornets, och des korn smårrer, så strider det emot en ovåldug erfarenhet. *Bråskornet*, mognar vål tidigare, än andra kornslag, men gifver ej så strid fåd som de. *Plumagekornet*, har ax til utseende, utbredde som en Solflåder, år tvåradigt, har kornen mycket tått och hoppackade, de nedersta i axen långst och stridast. Den bekanta Ångelsmannen *Trovell* berömmer detta kornet fram för annat, i den delen, at som des ax om det år aldrig så stridt och tungt, dock alltid håller sig rakt på halmen såsom hvete, utan at luta, så vinnes derigenom den förmon, at det icke brister af under bergningen.

gen, som ofta sker med annat korn. *Skallöst* eller himmelskorn fordrar något högländt jordläge, samt fet, lös, lucker jord, då den upväxer til ymnig åring; det är et förträffligt kornslag, och är ganska godt både til dricka och bröd, men har den olägenhet, at det rinner ut på åkern. äfven som rågen, i fall det i rättan tid icke inbergas. Af *Gumhikskorn* gjöres det bästa helgryn, och af *skallöstkorn* tjenliga och goda perlgryn; dess mjöl är så godt som af hvete; gifver äfven ymnigt brännvin, samt är den bästa och dräpeligaste til malt, allenast såden, af detta himmelskornet, får i mälningen mera löpa ut, än annat korn, och at det males något groft, samt at någon hackelse af råg halm blandas deruti, när det sättas at rinna på rosten. S. V. Acad. Handling. X. Tom. pag. 50.

Til *blandfäd* tages hälften hafra och hälft hälften bråkorn eller något af de andra slagen til utfäde, detta fås på uptagne gräslindor, som åter skal läggas til ång; fås något sentida, at vid utfädets nedmyllning och hartning, *åker, kål,* och *villsenapen* må dess lättare kunna förlöras, på slike åkerland. Detta bland korn är af stort gagn i hushället i synnerhet til dricka och brännvin. Med säkerhet är förfökt, at en tunna bland korn gifver florton kannor brännvin, äfven som en tunna malt deraf fyra tunnor godt måltids dricka och dertil ännu något spisöhl.

ANMÄRK. 3. Ei mindre til kornfädets trefnad, än andra växters frodiga växt bidrager mycket, at man är förfedd med stridt och vålmoget godt utfäde; sotax i korn och hvete, förringar ej allenast mycket dessa fädes-arters värde, utan ock förminskar ansefligen deras afkastning. Hög de Romare var denna fädes-riikdom så aldeles obekant,

bekant, at icke ens något Latinskt ord gifves derpå. Engelsmännerna beklaga sitt land måst vara utlätt för sotax i fynnerhet kring *London* och andra stora Städer samt anmärkes Herr *Liste* i observation *Husbandru Vol. 1. p. 248.* at den ätven smittar annan frisk säd, som ock är ofund at nyttja til bröd, och gifver anledning til många beklageliga sjukdomar. De naturkunnige hafva länge bemödat sig, at utreda orsaken, ock at få tillräckeligt ljus om sotax. Herr Grefven *Otto von Munckenhausen* i *Hannover* var omsider så lycklig, at han til allmän förundran upptäckte och bevisste, at detta sotacktiga doftet i hvete och korn axen förorsakas och består af en hop små fina *Polyper*, hvilka efter et dygn til deras rörelse och lefnadsätt, blifva synbara, sedan detta doftet blifvit satt i et glas vatn, och det med microscop behörigen åskådas och granskas.

Som i England man märckt, at sotax i korn och hvete, måst finnes i mycket gjödda låglänta åkrar, så har man ock budit til, at förekomma denne sådes sjukdom derigenom 1:mo at sådana åkrar väl dikas. 2:do at de med kalk och aska gjödas. 3:tio På det säd, som varit blandad med sotax ej må förtäta sin smitta, bör man på det nogaste undvika, at utlå frisk säd på sådana ställen, som och akta sig, at frisk säd, icke samlas i säckar, hvarest någon med sotax behäftad säd förut varit. 4:to at såd, som framvuxit med sotax, straxt upblandas med kalk och deruti förvaras, förän den utlås på åkern, eller ock 5:to at efter Herr *Lignerolles* och en *Gouffre-Villes* försök vid *Caux* i *Normandiet*, en sådan med kolax blandad säd, lägges först i vatn och något omröres, då kolaxen, såsom lättare än annan säd, flyta äfvan uppå, och särskildt kunna afskiljas; vidare påöfves nytt vatn, och såden sköljes sedan til des vatnet är helt klart, der-

deruppå tilredes af kalk och aska en starck lut, hvaruti såden par dagar blötes förån den utfås. Så Herr *Donats* förfök vid *Rochelle*, som ock de förfök, hvilka i *Fränkrike* blifvit anstälde efter Konungens befallning vid *Trianon* utmärcka alla gemensamt, at detta år det säkraste sättet at fria såden ifrån kolax.

§. 6.

*SPALT* eller så kallad *Turkiskt hafra*, *Zea dicoccos* vel *spelta major* *Baub. pin. 22* *Triticum Spelta* *Lin.*

Denna sådes-art fordrar lös, fet jord, äfven som himmelskorn, gifver godt mjöl och bröd, samt mångfaldigt bättre gryn än alla kornslag; de likna närmast risgryn. 1. tunna Spelt gifver 104 Sk. gryn; här af fås ock mustigt dricka, men det är blekare, än af annan såd; Brånvin af Spålmjöl anses til någon del äfven likna *Arrac. S. Vett. Acad. Handl. 1762 pag. 293*:

*Hafra Avena sativa.*

Efter *Ansons* anberättelse, växer detta sådes-slag vildt på ön *Juan Fernandes* vid *Chili*. Förån Tyskland blef så upbrukad som det nu är, var hafrans bruk der allmänare än såsom nu i Sverige, så berättar *Plinius* i dets *Hist. Nat. 18 b. 17 Cap.* at Tyskarna i hans tid åto ingen annan gröt, än af hafra.

ANMÄRK. 1. Hafran är en lycklig växt vid alla nya upodlingar och nyplögningar, emedan den växer utan gjöding äfven i mager Jordmon, men trivses än mångfalt bättre uti fet och god jord, samt har äfven här i Finland,

land, Herr *Kyrckoberden Roos* i *Kisko*, hvilken åger en berömlig och synnerlig erfarenhet om hafre-lådet, frambragt hafra af tre och en half alns längd, samt hafver åfven en hop krafverstånd framyxit, vid första leden nedanför axet, med nya sidokott och nya ax.

ANMÄRK. 2. Långt up i Dalarna i Norr och Värmland, sås ännu allmännaft hafra, och består Folckets måsta brödföda deraf; i fattiga och magra Landsbygder brygges åfven dricka af hafver malt; i Sverige för sig sielf, sås måst den svarta, och i Gótha Rike den hvita hafran. I Finland brukas de bägge ömsom i åkerbruket, samt anses svart hafran vara bäst och tjenligast til hafvergryn.

ANMÄRK. 3. Malen och söndergröpt hafra är bättre än omalen för hästar; ty hästen kan lämna honom hel ifrån sig. Blandar man en tunna hafregröpe med en tunna råggröpe, och bakar deraf 480 kakor, samt gifver hästen 2 gångor om dagen, räcker desse 2 tunnor mjöl i 240 dagar, då deremot, om man ger hästen på samma tid 1 stop hafra dageligen, åtgår 6 tunnor och 24 kannor. V. A. H. 1757 p. 287. vill man förekomma, at ej otrogit folk borttaga hästens del, blandar man drank och väl salt i degspadet.

*HIRS.* Af detta fåde, så har fyra fårskildte slag blifva förlökte i Finland, hvilka alla frambragt mogna frön.

1:mo *Hirs Panicum Italicum*, brukas nu mycket i *Italien* och *Tyskland*.

2:do *Panicum Arundinaceum*, kallas och fårgå hirs, är frodväxtare och har större korn än den förra.

3:tio *Panicum milliaceum* är allmän i *Indien* och *Turkiet*, kommer äfven fort i *Astracan* och *Casan* samt de Nordiske orter i *Rysland*.

4:to *Panicum Crus galli*, växer vill i *Europa* och *Virginien*; är af det sämsta hirs slaget, brukas endast til föda för höns och annan små fäsel.

ANMÄRK. Af Turkarna kallas desse sådes-slag; *Daru Darusi* samt af Araberna *Duchnon*. Hos de Östra och Södra folkslagen har länge desse Sådes-slag varit i bruk. *Plinius* säger ock, *Nullum Panico prætulisse cibum Ponticas gentes & Thracas*. När fröet af denna såd antingen genom tröskning eller med trå stöt i en hummer afskiljes, så fås af dem, de högstnyttiga, och bekanta *Hirsgrynen*; om *Hirsens* plantering och ans kan närmare och mera jämföras Herr *Profesor Gadds Plantage* underrättelse 4de Stycke Num. 7.

GUDi Allena Åran.

